

Гарчанд чор ҳукумати ағдарилган бўлса-да, лекин унинг мустамлакачилик сиёсати ва миллий зулми шўро давлати томонидан изчиллик билан давом эттирилди. Чоризм давридаги ҳақ-ҳуқуқсизлик, адолатсизлик, киргин-барот ва миллий бойликларнинг таланиши энг юкори чўккига кўтарилди. Тарихда кўрилмаган бундай фожиаларнинг барчаси салтанатпарастлик ва коммунистик гоёнинг махсули эди, холос. XX аср 30-йилларида Олмонияда ҳокимиятни эгаллаган фашистларнинг гоёси ҳам улугмиллатчилик ва салтанатпарастлик асосига курилган эди. Уларнинг иркчилик назарияси инсоният бошига не-не киргин-баротларни келтирмади, дейсиз. Фашистлар 1939 йилда Иккинчи жахон урушини бошлаб юбордилар. 1941 йил 22 июнда эса собик Совет Иттифокига хужум килдилар.

Ушбу уруш бир халк ва бир мамлакатнинг бошига тушган офат бўлмай, умумжахон хаёти ва келажакни барбод этувчи дахшатли ходиса эди. Шу муносабат билан Ўзбекистоннинг бу урушдаги иштироки кандай бўлган, деган савол тугилиши табиийдир. Ўзбекистон мудофаанинг моддий эҳтиёжини таъминлашда олдинги сафларда туриб, нимаики зарур бўлса, барчасини аямай сарфлади. Чунончи, уруш йилларида аҳоли томонидан мудофаа жамгармасига 649,9 милён сўм накд пул, 4 миллиард 226 милён сўм заём пули, 52,9 кило олтин ва кумуш топширилди. Армияга 7 518 800 гимнастёрка, 2 636 700 пахталик, 2 221 200 этик ва кўнжли ботинка юборилди. Енгил саноат вазирлиги корхоналари томонидан фронтга 246 918 700 сўмлик махсулот жўнатилган.

Кийинчилик ва хомашё етишмаслигига карамасдан, Тошкент тўкимачилик комбинати фронт учун 410 милён метр газлама ишлаб чикарди. Шунингдек, кўп микдорда озик-овкат махсулотлари жўнатилди. Чунончи, 1 282 000 тонна галла, 482 000 тонна картошка ва сабзавот, 1000 тонна полиз махсулоти, курук ва хўл мевалар шулар жумласидандир. Факат 1941 йилнинг иккинчи ярмида 59 минг бош от фронтга олиб кетилди. Республиканинг хар бир вилояти, шаҳар ва тумани ҳамда айрим шахслар жангчиларга ёрдам кўлларини чўздилар. Масалан, 1942 йилнинг бошларида Бухоро вилоятидан 4059 жуфт иссик кийим, 9380 жуфт жун пайпок ва кўлқоп, 5660 калпок, 2750 шим, 3000 пўстин, 18,5 минг литр вино, курук мевалар олинди. 1943 йилнинг бошларида Ленинградга Андижон вилоятидан 7884 кило ун ва бугдой, 5496 кило ёрма бугдой, 1160 кило гуруч, 418 бош кўй, 8510 кило курук мева, Коракалпогистондан 224916 сўм накд пул, 21614 кило бугдой, 5819 кило гўшт, 3700 кило гуруч жўнатилди.

Коракалпогистондаги Мўйнок балик комбинатидан 20 милён банка гўшт ва балик консерваси олинган эди. Сурхондарё ва Тошкент вилоятлари ҳам жангчилардан ҳеч нимани аямадилар. 1942 йилнинг кузида Сурхондарёдан 5998 бош корамол, 18 тонна асал, 28 тонна ёғ, 31 тонна курук мева, 3000 литр вино олинди. Тошкентдан 52 вагонда озик-овкат махсулотлари юборилди. 1943 йили Сурхондарё вилояти фронт эҳтиёжлари учун 14 милён сўм накд пул, 330 тонна гўшт ва ёғ, 530 тонна бугдой, 180 тонна курук мева, 33168 дона тери топширди.

Кийим-бош ва озик-овкат махсулотларини Самарканд, Наманган, Хоразм ва бошқа вилоятлар ҳам фронтга жўнатиб турганлар. Шунингдек, ҳукумат вакиллари томонидан вагонларда катта микдорда совгалар олиб кетилганлиги хақида маълумотлар мавжуд. Масалан, 1942 йили республиканинг бир гуруҳ вакиллари Ленинградга 600 вагон ун ва гўшт, 100 вагон гуруч, 60 вагон курук мева олиб борганлар.

Урушнинг тўрт йили давомида Ўзбекистон давлатга 4 806 000 тонна пахта, 54067 тонна

пилла, 1 066 000 тонна галла, 195 000 тонна шоли, 108 000 тонна картошка, 374 000 тонна сабзавот ва хўл мева, 35289 тонна курук мева, 57444 тонна узум, 1 593 000 тонна гўшт, 5 286 000 дона тери топширгани маълум. Улар ҳам мудофаа эхтиёжларига сарфланган, албатта. Бундан ташкари, уруш йилларида Ўзбекистон аҳолиси мудофаа жамгармасига жами 649 900 000 сўм нақд пул ўтказиб берган.

Ўзбек халқи харбий хизматчиларнинг оилаларига ҳам катта ёрдам берган. Чунончи, 1943 йили уларга 13 858 500 сўм пул, 1 308 400 кило озик-овкат, 20 750 кийим-бош, 40 000 кубометр ёкилги, 73 500 пуд галла, 10 000 бош кўй, 2000 бош корамол топширилган, 350 уй куриб берилган. Шунингдек, ўзбек халқи Россия, Украина, Белоруссия, Молдавия ва бошқа жойлардан кўчириб келтирилган ўн минглаб кишиларга бошпана бериб, меҳрибонлик ва гамхўрлик намуналарини кўрсатди. Жанг бўлаётган худудлардан кўчирилган бир милён эркагу хотин ва бола бошпана, кийим-бош ва озик-овкат билан таъминланди. 200 минг етим боланинг талай қисмини ўзбек оилалари ўз қарамоғларига олдилар, фарзандларидан кам кўрмай тарбияладилар. Ўзбек халқи жангга кетган турли миллат вакилларининг оилаларидан ҳам моддий ёрдамни аямади. Минглаб болалар Болалар уйларига жойлаштирилди. Давлат томонидан берилган ёрдам етарли бўлмагани учун ўзбек халқи уларни иқтисодий жиҳатдан қўллаб-қувватлаб турди.

Ўзбекистон 113 харбий касалхона — госпитални ҳам оталикка олди.

1943 йилнинг ўзида харбий хизматчиларнинг оилаларига 24 милён сўм нақд пул, 300 минг кийим-кечак, 50 минг бош корамол, 40 минг центнер галла, 20 минг центнердан ошқиб сабзавот берилди.

Ўзбекларнинг талай қисми “Ишчи батальони”га — Россияга сафарбар қилинди.

Уларнинг орасида 16 ёшдан ошган ва хунар билим юртини тамомлаган ёшлар ҳам бор эди. 1943 йилга тегишли маълумотда кўрсатилишича, “Ишчи батальони”дагиларнинг сони 155 минг кишидан иборат бўлган. Уларнинг ёши асосан 40-50 ва ундан ҳам ортиқроқ эди. Кўпчилиги кишлоқ аҳолиси хисобланиб, рус тилини билмаслиги ва совуқ ҳавога мослашмагани орқасида кўп кийинчилик ва машаққатларни бошдан кечирган. Яшаш шароитларининг огирлиги ва ўзларининг эскирган кийимларида ишлашлари оқибатида ниҳоятда азоб-уқубат чекканлар. Мен ўзим Сибир госпиталида даволанаётганимда, ўлкамиздан борганларнинг гадоичилик қилиб юрганлигининг гувоҳи бўлганман. Уларнинг соч-соқоллари ўсган, кийимлари ямалган ва кир босган эди. Уларнинг айтишига караганда, очлик ва касалликдан ўлаётганлар оз бўлмаган. “Ишчи батальони”даги кишилар Ўрол, Караганда, Қуйбишев, Саратов, Горкий, Омск, Новосибирск, Москва, Тула, Ярославл, Красноярск, Хабаровск, Кемерово, Челябинск, Свердловск, Перм, Иркутск, Архангелск, Бошқирдистон, Татаристон, Удмуртия ва бошқа жойлардаги саноат корхоналари ва конларда ярим оч ҳолда меҳнат қилганлар. Ким қанчаси она юртдан узок жойларда қанчалар кўмилганлар.

Фашистларнинг тор-мор қилинишида Ўзбекистонда уруш йилларида ишлаб чиқарилган қурол-аслаҳалар катта аҳамият касб этди. Саноатнинг асосий қисми харбий қурол ишлаб чиқаришга йўналтирилиб, улар жанг майдонига узлуксиз юбориб турилди. Айрим маълумотларга кўра, 2100 самолёт, 17342 самолёт мотори, 17100 миномёт, 27 000 танкка қарши отадиган замбарак қисмлари, 60 000 харбий қимёвий анжом, 22 милён мина, 560 000 снаряд, 2 милён 318 минг авиация бомбаси, 1 милён дона граната, 100 чақиримдан зиёд сим, дала радиостанциялари, танк ва самолётлар учун 3 милёндан ортиқ радиолампа, 5 бронепоезд, 18 харбий-санитар ва ҳаммом ўрнида фойдаланиладиган ҳамда кир ювиладиган поезд, 2200 кўчма ошхона олиб кетилди.

Шунингдек, ўзбек халкининг шахсий пуллари ҳисобидан тайёрланиб, жанг майдониغا юборилган курол-аслаҳалар ҳам кам бўлмаган. Масалан, танк колонияси ва авиаэскадрилия куриш учун аҳолидан 320 000 000 сўм тўпланган.

Ўзбекистон 1943 йили немис-фашистларидан озод қилинган ҳудудларга ёрдам беришни бошлаб юборди. Масалан, мазкур йилнинг октябрида Ўзбекистондан Белоруссия, Украина ва Россиянинг душмандан тозаланган ерларига 800 нафар врач сафарбар қилинди. 1944 йилнинг биринчи ярмида эса Украинага 300 тонна галла, 8300 бош қорамол, 6700 бош қўй жўнатилди. 1943-44 йилларда озод этилган шахару қишлоқларга Қорақалпоғистондан 45 800 000 бош қорамол ва қўй юборилди.

Тошкент темирйўлчилари вагонларда турли хил жихозларни юбордилар. Собик Сталинградни тиклаш учун 350 нафар қурувчи борди. Хоразмликлар Харьковга ҳар хил қишлоқ хўжалиқ техникасини жўнатдилар. 1943 йил август ойида республикадан озод қилинган жойларга 1152 трактор, 25 комбайн, 1138 оғоч, 38 сеялка олиб кетилди.

Сентябр ойининг охирида озик-овқат маҳсулотлари ва жихозлар тўлдирилган 374 вагон жўнатилди. 12 октябрда Украинага 450 вагонда совғалар билан бирга 300 тонна галла, 8300 бош қорамол, 10 минг жуфт оёқ қийим, 200 минг газлама моллари, касалхона, мактаб ва радиоузеллар учун жихозлар юборилди.

Воронеж ва Курск шаҳарларига 275 бош қорамол, 72 тонна галла, 24 тонна қуруқ мева олиб кетилди. Булардан ташқари, республика бўйича 300 тонна галла, 180 тонна қуруқ мева, 10 минг жуфт оёқ қийим, 200 минг метр газлама, 2600 минг сўм нақд пул, юк машинаси, телефон станцияси жўнатилди. Украина учун 350 трактор, 200 автомашина, 50 комбайн, 1500 оғоч берилди. Ставропол ўлкасига 1142 трактор, 400 сеялка 1142 нафар агроном ва ҳайдовчиси билан жўнатилди. Озод қилинган жойларга Сурхондарё, Қашқадарё ва Бухоро вилоятлари 50 минг бош қўй ва 190 минг бош қорамол юборган. Шунингдек, немис-фашистларидан тозаланган республика ва вилоятларга 1944 йили 100 000 китоб совға қилинган эди.

1943-44 йилларда озод қилинган ерларга Ўзбекистондан 13 000 дан ортиқ темирйўл мутахассиси, ҳунар билим юртларидан 15 000 ёш йигит собик Ленинград, Киев ва Дунайга йўл олди. Ўзбек халкининг озод қилинган жойларга қўрсатган ёрдами аслида сероб. Аммо умумий тушунча учун келтириб ўтилганлари етарли, деб ўйлайман.

Ўзбекистон саноат соҳасида ҳам катта ишларни амалга ошириб, Россия, Украина ва бошқа жойлардан қўчириб келтирилган ўнлаб қорхоналарни жойлаштириб, уларнинг ишчи-хизматчиларини бошпана ва озик-овқат билан таъминлади.

Ўзбекистонда ҳарбий соҳада ҳам бекиёс ишлар амалга оширилди. Хусусан, республикада 15 дивизия ва бригада тузилиб, уларда ўзбеклар салмоқли ўринни эгалладилар. Ўша ҳарбий қисмлардан ташқари ўн минглаб навқирон йигит ҳаракатдаги армия сафларига юборилди. Тошкентдаги ҳарбий билим юртлари фронт учун бир неча минг командир ва сиёсий ходимларни тайёрлади. Урушнинг дастлабки ойларида Тошкент шахрининг ўзидан 100 минг йигит ва қисман аёллар ҳарбий хизматга жалб қилинди. Айрим маълумотларга кўра, Ўзбекистондан бир миллион киши фронтга олинган. Бироқ бу рақам унчалик тўғри эмас, деб ҳисоблайман. Чунки Олмонияда тузилган “Туркистон легиони” 1 миллион 800 минг кишини ўз ичига олган. Бу легионнинг раҳбарларидан бирининг сўзича, унинг таркибида тожик, қозоқ, туркман ва қирғизлардан ташқари ўзбеклар ҳам бўлган. Маълумки, жанг майдонларида ярим миллионга яқин ўзбек халок бўлиб, қолган ярим миллион ватанига қайтган. Бу икки рақам бир-бирига қўшилса, бир миллион бўлади. Энди “Туркистон легиони”дагилар ҳисобга

олинса, жангга тортилган ўзбекларнинг сони анча ошиб кетади.

Ўзбеклар Украина, Белоруссия, Москва, Сталинград, Кавказ, Крим, Курск, Днепр, Марказий ва Жануби-шарқий Европадаги жангларда катнашиб, Берлингача бордилар. Шунингдек, Япония билан урушда иштирок килдилар, партизан урушларида мардонавор курашдилар.

Шу тарихида ўзбек халқи Иккинчи жахон урушида фашистларни тор-мор этишга молини ҳам, жонини ҳам тикди. Бамисоли топган битта нонини тўртга бўлиб, биттасини ўзига, колганини бевосита фронтга, сўнг республикага кўчириб келтирилганларга, жангга кетганларнинг оилаларига, харбий госпиталларга, фашистлардан озод қилинган хуудларнинг оч-ночор аҳолисига берди. Аини пайтда бир милёндан ошиқ фарзандлари фашистларга қарши жангларда мардонавор курашди. Улардан бир неча юз минг киши халок бўлди ва жароҳатланди. Аини пайтда ўзбеклардан тузилган “Ишчи батальон”лар Россия ва бошқа турли жойларда фронт учун фидокорона меҳнат килдилар.

Бевосита жангларда 27 000 000 кишининг ёстиги қуриган, бошқа талофатларни ҳам қўшганда 30 000 000 киши нобуд бўлган Иккинчи жахон уруши ўзбек халқига ҳам бекиёс катта талофат келтирди. Минглаб аёллар бева ва болалар етим бўлиб қолдилар. Ота-оналар фарзандлари доғида қайғу-алам билан бу дунёдан кўз юмдилар. Уруш йилларида чек-чеклараси йўқ харажатлар халқни шу даражада қашшоқлаштирдики, таърифлашга қалам ожизлик қилади. Қанчадан-қанча одамлар очлик ва қасалликлардан ўлди. Уруш ўзбек халқининг бор-йўғидан тамомила айирди, кўрпа-ёстиги, бошқа рўзгор анжомларидан мосуво бўлди, уй-жойи харобага айланди, оч ва юпун бўлиб қолди. Очарчилик ва қасалликлар қишлоқларда авжига миниб, кўп одамларнинг ёстигини қуритди. Болаларнинг орасида ҳам ўлим кўп учрарди. Бирок шўро давлатининг эътиборсизлиги туфайли уруш вақтида орттирилган қийинчилик ва азоб-укубатлар тамомила бартараф қилинмади. Аиникса, уруш ногиронларининг кадр-қиммати ўрнига қўйилмай, улар ўз холига ташлаб қўйилди.

Хуллас, уруш йилларида машаққатли меҳнат ва азоб-укубатдан бошқа нарсани қўрмаган одамларнинг кўпчилиги қайғу-алам гирдобидан жон бердилар. Шунга ўхшаш уруш катнашчиларининг талай қисми ёруғ қунларни қўрмади. Бирок шунини унутмаслик керакки, ота-боболаримиз мисли қўрилмаган азоб-укубатлар ва талофатлар ҳисобига бутун инсоният бошига тушган офатни бартараф қилишга улкан ҳисса қўшиб, жахон тарихида ўчмас из қолдиришди.

Бугун Мустақиллик шарофати ила ўша мудҳиш уруш йилларининг азобини тортган ва тирик қолган бахтли қишлоқлар ҳаёт гаштини суриш шарафига муяссар бўлдилар. Мен ҳам шулар жумласиданман. Шахсан Юртбошимиз Ислам Қаримовнинг ташаббуси билан уруш катнашчилари ва меҳнат фахрийларининг кадр-қиммати ўрнига қўйилиб, иззат ва ҳурмат қўрсатилмоқда. Жанг майдонларида халок бўлганларнинг рўйхатини ўз ичига олган кўп жилдлик “Ҳотира” китоби чоп этилди. Ҳотира майдонида ажойиб мажмуа қурилиб, халок бўлган ҳар бир инсоннинг номи зар ҳарфлар билан битилди.

Республиканинг бошқа шаҳарларида ҳам Ҳотира ёдгорликлари қад ростлади.

Ўйлайманки, Биринчи ва Иккинчи жахон урушлари келтирган дахшатли оқибатлар, умуман уруш фожияси ҳақидаги мулоҳазаларимиз ҳозирги авлодлар учун фойдадан холи бўлмайди. Зеро, улар билан танишган ҳар бир шахс бугун озод юртимизда ҳукм сураётган тинчлик ва барқарорликнинг қадрига етиши керак.

Ҳамид Зиёев, профессор

Иккинчи жахон уруши ва ўзбеклар

Муаллиф:

21.07.2014 07:12 -

«Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетасининг 2003 йил 25-сонидан олинди.